

Метафарычная мадэль “культура і мастацтва → псіхалогія чалавека”
ў беларускай і англійскай мовах

У межах чатырох метафарычных мадэлей псіхалогіі чалавека – “Прырода”, “Прадмет”, “Чалавек”, “Працэсы і адносіны” – вылучаецца шэраг тыпаў і падтыпаў метафарычнага пераносу. Найбольш шырокім дыяпазнам метафарычных значэнняў характарызуецца праекцыя мадэлі “Чалавек”, у межах якой трэба назваць такія тыпы метафарычных пераносаў, як “сінестэзія → унутраны свет чалавека”, “фізіялагічныя працэсы і станы → псіхічныя працэсы і станы”, “духоўная сфера → унутраны свет чалавека”.

Невялікая прадуктыўнасць метафар з рэфэрэнцыяй да сферы “культура і мастацтва” (каля 9% ад агульнай колькасці метафар унутранага свету чалавека) тлумачыцца парушэннем пры іх утварэнні асноўнага закону метафарызацыі – тлумачэння абстрактнага канкрэтным. У межах азначанага тыпу метафарычнага пераносу вылучаецца шэраг падтыпаў, класіфікацыя на якія ажыццяўляецца ў адпаведнасці з лексіка-семантычнай класіфікацыяй зыходных лексіка-семантычных варыянтаў (далей – ЛСВ) [1, с. 79–81]. Разгледзім метафарычныя пераносы, крыніцай якіх выступаюць лексіка-семантычныя палі “звышнатуральны свет”, “літаратура і мастацтва”, “тэатр і цырк”.

1. Звышнатуральны свет. Немагчымасць зразумець прычыны ўзнікнення і згасання пачуццяў, іх моцны ўплыў на асобу падштурхоўвае чалавека да пошукі тлумачэнняў у звышнатуральным свеце. Так, вялікая сіла ўздзеяння пачуццяў, іх улада над чалавекам абазначаецца метафарами *чары, чаравацце, bewitchment* ‘чары’, якія могуць мець дадатковую сему ‘асалода’, ‘прывабнасць’: *магія слова, пад уладай чараў дзяўчыны, прыгожы да чагавання, he quickly got ensnared by her bewitchment* ‘ён хутка трапіў пад яе чары’.

Неабходна звярнуць увагу на адрозненне ў прадстаўленні эквівалентных ЛСВ полісемантаў *чары* і *bewitchment* у дзвюх мовах. У тлумачальным слоўніку беларускай мовы [2] метафара азначаецца як ‘чароўная сіла, прывабнасць, якая захапляе’, што акцэнтуюе ўвагу на ўнутраных перажываннях (захапленні) “аб’екта” чар. У Оксфардскім слоўніку англійскай мовы [3] дэфініцыя ‘(the ability) to enchant and delight (someone)’ ‘здольнасць зачароўваць, захапляць або прывабліваць каго-н.’ указвае на вынік дзейнасці, дасягненне мэты, арыентацыю на пошук эфектыўных стратэгіяў зносін і ўплыву на суб’ядніка.

2. Літаратура і мастацтва. Мастацкія сродкі і матэрыялы служаць для найбольш дакладнай перадачы адценняў пачуццяў, думак, настрою. Менавіта гэта ўласцівасць знаходзіцца ў фокусе большасці метафар дадзенай падгрупы, многія з якіх выконваюць намінаць-ўнутраную функцыю.

Полісеманты лексіка-семантычнай групы “музыка” ўжываюцца для намінацыі пачуццяў, станаў і іх выражэння ў маўленні, паводзінах і г.д. Метафары *тон* (звычайна ў спалучэнні са словамі *мажорны* ці *мінорны*), *тэмбр* характарызуюць настрой, праяўленне ўнутраных станаў у маўленні:

мажорны **тон** размовы, мяккі **тэмбр** душы. Эквівалентам метафары *тон* у англійскай мове з'яўляецца *tone: a general tone of ill-concealed glee in the report* 'агульны тон дрэнна прыхаванай злараднасці ў прамове'. Метафары *тэмбр* і *timbre* 'тэмбр' знаходзяцца ў семантычных адносінах несупадзення. *Timbre* абазначае спецыфічную рысу, характар чалавека: *to demonstrate one's moral timbre* 'праявіць маральную ўстойлівасць'.

Метафары *мажор* і *мінор* (якія не маюць адпаведных метафар з эквівалентным першасным ЛСВ у англійскай мове) абазначаюць вясёлы і сумны настрой: *лад іскрыста-сонечнага мажору і лірычнага хвалявання, быць у міноры*. Полісемант *crescendo* 'крэшчэнда' можа абазначаць узрастанне інтэнсіўнасці стану ці пачуцця, а таксама найвышэйшую ступень інтэнсіўнасці: *a crescendo of misery* 'крэшчэнда распачы', *the hysteria reached a crescendo* 'істэрыя дасягнула вяршыні'.

Багацце і разнастайнасць пачуццяў абазначаецца метафарамі з квантытатывым семантычным кампанентам *дыяпазон, гама, symphony* 'сімфонія': *дыяпазон інтарэсаў, разнастайная гама пачуццяў, a symphony of sensations* 'сімфонія адчуванняў'. Эквівалентныя полісеманты *нюанс, nuance* абазначаюць тонкія адрозненні ў настроі, сэнсе слоў: *багацце ўнутраных душэўных нюансаў, the nuances of her mood* 'нюансы яе настрою'. Метафары *нота, нотка, note* 'нота', *overtone* 'аб'ртон' характарызуюць праяўленне пэўных пачуццяў у інтанацыі: *нота незадаволенасці, зласлівыя ноткі ў голасе, a note of scorn in her voice* 'ноткі пагарды ў яе голасе', *overtones of anger in his voice* 'зласлівыя ноткі ў яго голасе'. Разлад, няўзгодненасць у адносінах і душэўны дыс'амфорт абазначаюць метафары *дысананс, dissonance: прананова прасучала дысанансам, dissonance among party candidates* 'дысананс паміж кандыдатамі партый'.

Метафарычныя найменні сферы "літаратура" звычайна апісваюць узнёслы, рамантычны або меланхалічны настрой: *адна лірыка цяпер займала ягонае сэрца, элегія з прычыны гібелі барацьбіта перарасла ў думу аб лёсе ўсіх, poetry and fire are nicely balanced in his music* 'паэтычнасць і палымянасць прыгожа збалансаваны ў яго музыцы'.

3. Тэатр і цырк. Метафары сферы "тэатр і цырк" ужываюцца для метафарычнай намінацыі незвычайных, паказных або прытворных паводзін. Метафары *тэатральнасць, theatricals* 'пастаноўка, спектакль' называюць празмерную эмацыянальнасць, ілжывасць, дзеянні і ўчынкі, накіраваныя на знешні эффект: *тэатральнасць у паводзінах, their love affair ended without theatricals* 'іх адносіны завяршыліся без спектакляў'. Полісеманты *маскарад, masquerade* абазначаюць прытворства, паказныя ці штучныя паводзіны: *пара канчаць гэты маскарад, I doubt he could have kept up the masquerade for long* 'сумняваюся, што ён мог доўга падтрымліваць гэты маскарад'.

Эквівалентныя метафары *рэпертуар, repertoire* абазначаюць характэрныя паводзіны, якасці чалавека і, як правіла, маюць негатыўную канатацыю: *ты ў сваім рэпертуары, his repertoire of denigratory gestures* 'яго рэпертуар паклёпніцкіх учынкаў'. Метафары *спектакль, performance*

‘спектакль’ характарызуюць незвычайныя, не адпаведныя нормам паводзіны і ўжываюцца ў гутарковым стылі: *навошта ты наладзіў гэты спектакль у гасцях, what you meant by that performance at the restaurant* ‘што азначаў гэты спектакль у рэстаране’. Асобныя дзіўныя нечаканыя ўчынкі, хітрыкі абазначаюцца намінатыўнымі метафарамі *нумар, фокус: выкінуць нумар, кінь свае фокусы*.

У семантычныя адносіны перасячэння ўступаюць метафары *эквілібрыстыка* і *gymnastics* ‘гімнастыка’, якія абазначаюць разумовую трэніроўку. Спецыфіка заключаецца ў актуалізацыі ў беларускай мове семы ‘выкрутлівасць’ і наяўнасці пераважна негатыўнай канатацыі, а ў англійскай – больш шырокай спалучальнасці і адсутнасці негатыўнай ацэнкі: *разумовая эквілібрыстыка, these intellectual gymnastics make the debate unforgettable* ‘інтэлектуальная эквілібрыстыка робіць дэбаты незабывальнымі’.

Такім чынам, намінацыя і характарызацыя з’яў і псіхалогіі чалавека можа ажыццяўляцца праз рэфэрэнцыю сферы культуры – вобразы міфалогіі, музыкі, літаратуры, тэатральнага і цыркавога мастацтва. Як паказвае аналіз слоўнікавых дэфініцый і кантэкстаў ужывання метафар падгрупы “духоўны свет”, ступень эквівалентнасці метафар з адпаведнымі першаснымі ЛСВ у беларускай і англійскай мовах невысокая.

Пры семантычнай агульнасці некаторых метафар большасць мае спецыфічныя значэнні або наогул характарызуецца адносінамі несупадзення, што тлумачыцца залежнасцю моўнай рэалізацыі паняццяў духоўнага свету ад культуры і традыцый народа.

Літаратура

1. Старычонок, В.Д. Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў / В.Д. Старычонок. – Мінск, 2007.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа ; пад аг. рэд. К.К. Атраховіча. – Мінск, 1977 – 1984.
3. Oxford Dictionary of English / edited by Soanes C., Stevenson A. – 2nd edition. – Oxford, 2003.